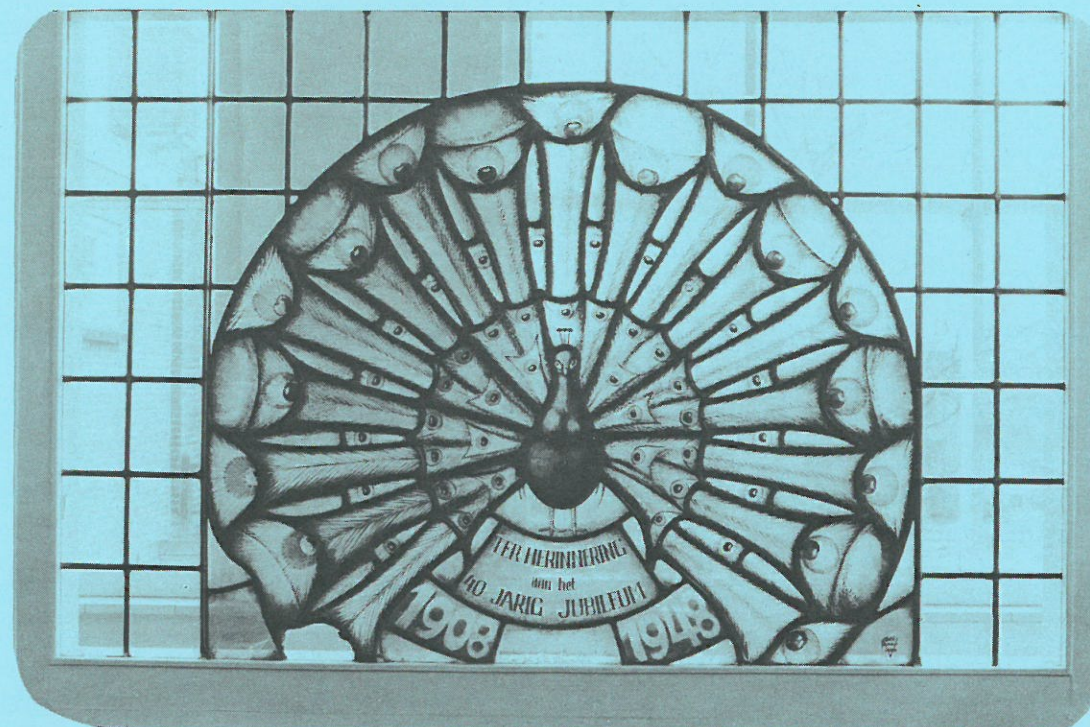

STIELZ

Jaargang 7 nummer 1

maart 1996

Voormalige Leidse blikfabriek Van Leer

'1996 Jaar van het Industrieel Erfgoed' van start

Reizende fototentoonstelling STIEL komt eraan

Marja Kroef neemt afscheid als voorzitter Taakgroep Selectie

Jaarverslag en Financieel Jaarverslag 1995 STIEL

Gastkolommen: Henk van der Post, Leidsch Dagblad

Colofon

Stielz 7e jaargang, nummer 1

Stielzaken is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. (071) 5154470. Jaarabonnement f 20,- voor vier nummers.

Donaties zijn van harte welkom op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391 ISSN 0928 - 9437

Redactie

Eric-Jan Weterings, Palestrinastraat 13huis, 1071 LC Amsterdam, tel. (020) 6648296

Paul Kop, Titus Brandsmalaan 80, 2321 CJ Leiden, tel. (071) 5765301

Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311 XK Leiden, tel. (071) 5149863 of 5275001

Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. (071) 5212605

Druk: Drukkerij Stadhuis & Stadsbouwhuis

Adressen bestuursleden STIEL

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. (071) 5619659 (voorzitter)

Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. (071) 5154470 (secretaris)

G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. (070) 3553729 (penningmeester)

E. Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden, tel. (071) 5769454 (tweede secretaris)

W. Burgers, Meeuwenlaan 12, 2211 KP Noordwijkerhout, tel. (0252) 373481 (taakgroep selectie)

Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp, tel. (071) 5891038

Mr. D.E. Krantz, Rijn- en Schiekade 15, 2311 AK Leiden, tel. (071) 5132935

M. Kroef, Staalwijkstraat 15, 2313 XP Leiden, tel. (071) 5143416

J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. (071) 5125877

In dit nummer

Taakgroep wil deel pand Haarlemmerstraat - hoek Sionsteeg behouden	3
Marja Kroef legt voorzittershamer	
Taakgroep na vijf jaar neer	5
Gastkolommen: Henk van der Post, adjunct-hoofdredacteur Leidsch Dagblad	7
1996 Jaar van het Industrieel Erfgoed	8
Fototentoonstelling STIEL: Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en Bollenstreek	9
Jaarverslag STIEL 1995	10
Financieel Jaarverslag STIEL 1995	11
Blikfabriek van Leer vertrok uit Leiden	13
Erfgoed in de media	18

Omslag: Glas-in-loodraam dat het veertigjarig jubileum van Pauw (later Van Leer) memoreert in 1948. Het zat in de gang tussen de fabriek en het kantoor en was een geschenk van de verffabrikant Boonstoppel uit Waddinxveen (foto Niek Bavelaar)

Vergadering Werkgroep

De volgende vergadering van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden vindt plaats op **dinsdag 26 maart om 20.30 uur in het Gulden Vlies, Breestraat 125**. Iedereen is op deze vergadering welkom.

De agenda is als volgt:

1. Opening
2. Mededelingen van het bestuur
3. Nieuwe opzet werkgroepsvergaderingen (zie toelichting)
4. Stand van zaken bedreigde panden
5. Jaar van het Industrieel Erfgoed 1996
6. Wat verder ter tafel komt
7. Sluiting

Toelichting bij punt 3: het stichtingsbestuur is al enige tijd van mening dat de werkgroepsvergaderingen niet erg bevredigend verlopen (lage opkomst). De werkgroep als zodanig functioneert niet erg meer; het meeste overleg vindt plaats in speciale commissies (taakgroep, tentoonstellingscommissie). Het bestuur stelt daarom voor de werkgroepsvergaderingen als zodanig af te schaffen en in plaats daarvan een jaarlijkse donateursavond te houden en daarnaast een onderling overleg tussen vertegenwoordigers van deze speciale commissies in het leven te roepen. Vooral in verband met agendapunt 3 roepen wij alle werkgroepsleden (donateurs zijn ook welkom!) op deze vergadering te bezoeken, zeker indien zij over dit punt andere gedachten hebben.

H.D. Tjalsma
secretaris

Ter nagedachtenis aan Dolf Thomassen

Dolf Thomassen is op 18 januari overleden. Kort na de oprichting van STIEL werd de vitale zestiger Thomassen lid van de werkgroep. In zijn jonge jaren was hij scheepswerktuigkundige en daar hield Thomassen zijn levenslange liefde voor traditionele techniek aan over. Hij was een man die zijn eigen zeiljacht bouwde, maar ook iemand die belangstelling had voor de historie van bedrijf en techniek. Jarenlang was hij voorzitter van de Rijnlandse Molenstichting, één van de grotere instellingen op dit gebied. In het bestuur van de Stichting Houtzaagmolen De Heesterboom heeft hij vanaf de oprichting STIEL vertegenwoordigd. Zijn inbreng in dat bestuur werd zeer gewaardeerd. Onze stichting is Thomassen ook erkentelijk voor het onderzoek dat hij deed voor het Gemeentearchief Leiden ter voorbereiding van de geschiedschrijving van de Leidse Duinwaterleiding.

Onze deelneming gaat uit naar zijn familie die wij alle sterkte toewensen bij het verwerken van het verdriet om het verlies van Dolf.

Henk Budel

Gevels Haarlemmerstraat 54 - hoek Sionsteeg 'uniek ensemble'

Het winkelpand op de Haarlemmerstraat 54, hoek Sionsteeg, moet voor een deel behouden blijven, constateert de Taakgroep Selectie van Stiel. De gevel op de eerste en tweede verdieping vormen 'een prachtig ensemble, uniek in Leiden'. Ook de gevel aan de Sionsteeg is het bewaren waard, maar de ondergevel is bij vorige verbouwingen grondig verpest. Deze zou bij een volgende verbouwing 'terug-gerestaureerd' kunnen worden, zo oppert de taakgroep.

foto Ron Roetman

Bouwkundige beschrijving

Het pand op de hoek van de Haarlemmerstraat en de Sionsteeg loopt naar achteren toe steeds verder af in hoogte. Het gebouw is opgebouwd uit drie volumina die wel overal drie lagen hoog zijn, maar de verdiepingshoogte wordt vanaf het hoogste punt aan de Haarlemmerstraat steeds lager. Op een vrij willekeurige plek in het metselwerk is een doorlopende staande voeg (dilatie?), waar de donkere plint verspringt. (Vroegere verbouwing, aanbouw?) De volumina hebben één stijl. Het pand is in 1904 gebouwd.

De voorgevel is op de begane grond totaal vernield, en vervangen door een stalen bint met kolommen. Op de eerste verdieping (oorspronkelijk woning) zijn in het kruisverband-metselwerk drie boognissen opgenomen. In deze nissen zitten dubbele schuiframen, waarvan de

bovenramen in drie ongelijke stukken zijn verdeeld; het middelste deel is een draaiend raam met zeer zwaar raamhout. De toog boven de ramen is opgevuld met onbehandelde keramische tegels. Boven de boogramen is een uitgemetselde lijst, waar bovenop een houten lijst op gemetselde ondersteuning. De bovenste verdieping heeft langwerpige matglazen ramen in verschillende hoogten, afgesloten door een rijk geornamenteerde verspringende houten kroonlijst. Waarschijnlijk is de bovenste verdieping vroeger als opslagruimte in gebruik geweest. De voorgevel loopt onder 45 graden de hoek om, en gaat daarna over in een veel minder rijk geornamenteerde zijgevel. In deze zijgevel zitten op de eerste verdieping drie schuiframen met kruisroeden. Op de tweede verdieping bevinden zich pakhuisdeuren en een hijsbalk. Daarnaast zijn er diverse geblindeerde ramen en deuren. De gevel wordt overal afgesloten door simpele boeiboorden. Bij wijze van ornament zijn diverse ramen aan de bovenzijde afgesloten met terugliggende vlakken, en is een gedeelte van de zijgevel aan de bovenzijde afgesloten met siermetselwerk onder het boeiboord. De waterslagen zijn van baksteen. De balken van de eerste verdiepingsvloer zijn aan de buitengevel bevestigd door middel van stalen ankers.

De staat van onderhoud van het totale gebouw is matig; het voegwerk en het schilderwerk van de kozijnen zijn slecht.

Historische beschrijving

Van oudsher is de Haarlemmerstraat een winkelstraat. Ongetwijfeld heeft ook nummer 54 een zeer lange traditie op dit gebied. De eerste verdieping is vaak als woning verhuurd geweest.

In 1906 werd het pand verbouwd, en gesplitst in de nummers 54, winkel, 54A en 54B, beide woning. Sionsteeg 2 was de uitgang van een café.

Haarlemmerstraat 54B wordt vanaf ongeveer 1920 vermeld als vendhuis 't Centrum, en later als hulpgebouw van A. Waals, manufacturer (met een winkel verderop in de Haarlemmerstraat). Rond 1926 vestigde zich er A.L. Leeuwijn's bedden- en meubelfabrieken.

Leeuwijn verkocht aan de Haarlemmerstraat bedden en meubelen, die elders gemaakt waren. In 1932 vroeg hij vergunning aan om in het pand Sionsteeg 2 een machinale meubelwerkplaats in te richten. De regenten van het naburige Sionshofje dienden daartegen bezwaar in: ze waren bang voor geluidsoverlast. Leeuwijn wachtte de gemeentelijke beslissing niet af en trok zijn aanvraag in. Hij probeerde het elders in Leiden (Aloëlaan) eveneens te vergeefs, en verliet daarna de stad.

Eigenaar werd nu de weduwe S. van Amerongen-Nopol. Zij liet in 1933/34 de winkel op nummer 54, en de panden 54A en B bij elkaar trekken, naar ontwerp van architect

H. Ponsen van bureau Ponsen en Lohmann (Leiden en Voorhout). Sindsdien is het vermoedelijk steeds als eenheid behandeld. Een grondig onderzoek naar inwendige verbouwingen zou hierover duidelijkheid kunnen verschaffen. Daarna is het pand altijd winkel geweest.

Waardering

Gezien de aanpassingen op de begane grond stellen wij voor, van de voorgevel alleen de eerste en de tweede verdieping de status van monument toe te kennen, en de zijgevel in zijn geheel. De gevels op de eerste- en tweede verdieping aan de Haarlemmerstraat zijn een prachtig ensemble, uniek in Leiden. De esthetische- en zeldzaamheidswaarde zijn groot. Bij de gevel aan de Sionsteeg is vooral de herinneringswaarde van belang.

Het pand heeft een hoge gebruikswaarde en de herinneringswaarde is eveneens groot. Op het ogenblik is het in gebruik als kledingwinkel (Blue Moon). Dat is echter een risicovolle bestemming, gezien de manier waarop de begane grond van dit pand is verbouwd. Het gevaar is groot dat bij een volgende verbouwing ook de bovenkant van de gevel aan de Haarlemmerstraat wordt vervangen. Dit restant heeft echter grote architectonische waarde. De gevel op de begane grond zou bij een volgende verbouwing eventueel terug-gerestaureerd kunnen worden.

Taakgroep Selectie

foto Günther Ditz

Jaarverslag Taakgroep Selectie 1995

De Taakgroep Selectie van STIEL onderzocht elf objecten in 1995. Vijf panden werden bij de gemeentelijke monumentencommissie voorgedragen voor plaatsing op de Leidse monumentenlijst en zes panden werden niet beschermwaardig bevonden. Over alle gebouwen werd in de afgelopen jaargang van Stielz al uitvoerig bericht. Taakgroepvoorzitter Marja Kroef doet verslag van de activiteiten in het afgelopen jaar.

Er werden in 1995 vijf panden voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst:

- Lammermarkt 1-3-5
- Lege Werfsteeg 10
- Kort Rapenburg 18
- Van der Werfstraat 25
- Kort Rapenburg 14

Niet voorgedragen werden:

- Kaasmarkt 3, voormalig bodecentrum (buitenkant niet waardevol; interieur te weinig interessants)
- Botermarkt 3 (gevel teveel geschonden)
- Oude Rijn 118 (verminkt door het plaatsen van een derde verdieping)
- Herenstraat 2 (verminkt)
- Haagweg 9-11 (van industriële bestemming vrijwel niets meer te zien)

Tegen het einde van het jaar werd van gedachten gewis-

seld over het toekomstig werk van de taakgroep, aangezien het eind van de urgentielijst in zicht komt.

De werkzaamheden werden bemoeilijkt doordat de meeste leden maar beperkt tijd beschikbaar hadden. Enkelen haakten om die reden helemaal af. We bedanken Walter Salzmans en Robert Mulders voor de bijdragen die zij hebben geleverd.

Aan het eind van het jaar bestond de taakgroep uit: Marja Kroef (voorzitter), Bertine Jongerius (waarnemend secretaris), Reinier Verbeek en Piet de Baar. Getracht wordt een aantal nieuwe leden te werven.

De nieuwe voorzitter van de taakgroep wordt de heer Wibbo Burgers, (Meeuwenlaan 12, 2211 KP Noordwijkerhout, tel. 0252-373481). Hij was tot enige jaren geleden werkzaam als adjunct-hoofdredacteur van het ANP. In de afgelopen jaren publiceerde hij regelmatig over industrieel erfgoed, onder meer in het periodiek van de Bond Heemschut. Verder is hij redacteur van het blad Open Monument, het tijdschrift van de gelijknamige vereniging. Wibbo Burgers neemt in maart het voorzitterschap van mij over en ik wens hem veel succes.

Marja Kroef
Taakgroep Selectie

Noot van de redactie: de artikelen over Van der Werfstraat 25 en Kort Rapenburg 14 verschijnen in de volgende Stielz

Vijf jaar actievoeren uit voorzorg

Marja Kroef neemt afscheid als voorzitter van Taakgroep Selectie

Als voorzitter van Taakgroep Selectie zorgt Marja Kroef er al sinds 1991 voor dat STIEL in actie komt vóórdat het te laat is. De taakgroep selecteert daartoe uit ruim duizend objecten de belangrijke Leidse monumenten van bedrijf en techniek. In veel gevallen is behoud nu verzekerd.

Bewaren wat waardevol is van het industriële verleden van Leiden, daarvoor is STIEL opgericht. Van de afbraak van de historische fabriek 'De Zoutkeet' aan de Oude Singel leerde STIEL dat je niet achter de feiten aan moet lopen, met andere woorden: eenmaal vaststaande sloopplannen kunnen wel bestreden, maar praktisch niet vrijdeld worden. Daarom is de Taakgroep Selectie opgericht. Deze bijzondere commissie van STIEL probeert te beschermen vóórdat er sprake is van sloop. Een gebouw krijgt de beste bescherming als het officieel als gemeentelijk- of rijksmonument te boek staat. Welnu, dat is wat de taakgroep wil bereiken door selectie, onderzoek, beschrijving, waardering en het tenslotte schrijven van een panklaar voorstel dat gericht is aan de gemeente Leiden of het rijk. Het werk van de Taakgroep Selectie omvat dus meer dan selectie.

Toen in 1990 het idee van de taakgroep geboren was en vaststond dat de gemeente Leiden ruimte voor deze aanpak wilde verschaffen, ontbrak nog het belangrijkste: iemand die vorm en leven aan deze activiteiten kon geven. Marja Kroef is toen aangetreden als voorzitter van de taakgroep en dat is beslissend gebleken voor het succes van deze behoudsacties uit voorzorg.

Eigen gelijk

Kroef beschikte niet over een specialistische achtergrond op het gebied van architectuur of (kunst)geschiedenis, maar voelde zich betrokken bij het voortbestaan van industriële monumenten in Leiden. Zij zat in het Leidse bestuur van de PvdA en is beroepshalve journalist. Zij bleek al met al een ideaal profiel te hebben voor de functie van voorzitter van de taakgroep. Kenmerkend is haar bestuurservaring, de brede oriëntatie van de journalist en het gemak in het verwoorden van standpunten en argumenten. In de taakgroep zitten architecten en (kunst)historici, zij hebben uiteraard niet dezelfde visies op industriële monumenten. Kroef wist steeds de bijdragen uit die verschillende invalshoeken aaneen te rijgen tot doeltreffende voorstellen.

Voorstellen die er voor zorgden dat schitterende Leidse monumenten van bedrijf en techniek zoals de dekenfabriek van Scheltema aan de Oude Singel, de dekenfabriek van Van Wijk aan de Hogewoerd en het gebouw van Sijthoff aan de Doezastraat nu inderdaad als monument erkend en beschermd worden. Dat is niet altijd zonder 'slag of stoot' gegaan en soms kwamen de voorzitter haar doorzettingsvermogen en bestendig geloof in eigen gelijk zeer van pas. De Gemeentelijke Monumentencommissie was bijvoorbeeld pas overtuigd van de beschermwaardigheid van het gebouw van Sijthoff nadat de Taakgroep daar voor de derde keer een voorstel over had ingediend.

Behapbaar

In het beleid en de methoden van de taakgroep is de hand van Kroef glashelder terug te vinden. Vooral blijkt dat zij voorstander is van een systematische aanpak. In november 1990, de maand van de oprichting, schreef zij een korte nota: 'Ontwerp taakomschrijving en werkwijze Taakgroep Selectie' en dat ontwerp wordt nog steeds toegepast. Niet lang daarna, in het voorjaar van 1991 was de score-lijst gereed die 88 potentiële monumenten selecteerde uit het beginbestand van ruim 1000 objecten. Dat bestand was in de voorafgaande jaren onder leiding van Günther Ditz geïnventariseerd en gefotografeerd door algemene werkgroepleden van STIEL. De score-lijst met 88 objecten maakte het werk van de taakgroep 'behapbaar'.

Kroef heeft er steeds een onbekrompen opvatting op na gehouden als het ging om de vraag: 'met welke soorten gebouwen bemoeit de taakgroep zich?' Dat heeft er, naar men mag aannemen: tot haar genoegen, aan bijgedragen dat ook een aantal oudere winkelpanden monumentenstatus hebben gekregen. Zo bijvoorbeeld de in late Jugendstil verbouwde ijzerwinkel van Hendrik Vroom, Morsstraat 6 (thans The Printer) en de voormalige meubelzaak van Hasselman & Pander met rijk gedecoreerde gietijzeren kolommen aan de Hogewoerd 113.

Onder het voorzitterschap van Kroef is steeds veel aandacht besteed aan de afweging en onderbouwing van de voorstellen. Niet alle via de Score-lijst geselecteerde panden haalden de eindstreep in de taakgroep. Na uitvoerig onderzoek werd bijvoorbeeld het pand van de chemische fabriek Kleine aan de Lammermarkt 63 afgewezen als monument en ook de ambachtelijke Vleesch Houwerij aan de Pieterskerkchoorsteeg 21 kwam er niet door bij de taakgroep. Dit laatste misschien niet tot persoonlijk genoegen van de voorzitter, maar het laat zien dat de taakgroep onder haar leiding voorzichtig en doordacht te werk gaat bij het maken van een monumentenvoorstel. Nu Kroef na ruim vijf jaar afscheid neemt als voorzitter, ligt de taakgroep kwalitatief nog steeds uitstekend op koers en is kwantitatief een indrukwekkende prestatie geleverd. Nog 15 panden resteren van de score-lijst met 88 panden uit 1991. STIEL is voorzitter Marja Kroef zeer erkentelijk voor haar belangrijke aandeel in de verrichtingen van de Taakgroep Selectie.

Henk Budel
voorzitter STIEL

Reizende tentoonstelling centraal

STIEL en het jaar van het industrieel erfgoed

Als een van de grootste organisaties die in Nederland actief zijn op het gebied van het industrieel erfgoed, laat STIEL zich dit jaar niet onbetuigd. De voornaamste activiteit is de fototentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergeten. Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en Bollenstreek'. Verder wordt in samenwerking met het Leidsch Dagblad een vaste wandelroute langs industriële monumenten in de stad uitgestippeld. Deze gebouwen worden voorzien van een schildje met informatie, terwijl in een publikatie de panden langs de uitgezette route uitgebreider worden beschreven. Open monumentendag in september zal in het teken staan van het Jaar, waarbij talloze complexen voor het publiek geopend zullen zijn. Ten slotte bestaan plannen voor een 'lichtspel' op de Meelfabriek, maar deze verkeren nog in een pril stadium.

Vorig jaar nam STIEL op 8 oktober al een voorschot op 1996, door in het kader van de Nationale Wetenschapsweek een aantal wandelingen langs Leidse monumenten van bedrijf en techniek te organiseren. De in totaal 200 deelnemers die daar aan deelnamen ontvingen een boekje waarin de bezichtigde monumenten uitgebreid staan beschreven.

Op vrijdag 31 mei opent wethouder H. Ruijgrok van Ter Aar de foto-tentoonstelling in het plaatselijk historisch museum over monumenten van bedrijf en techniek in de regio. Deze expositie zal daarna nog op zeven andere locaties zijn te zien.

Meer informatie over deze activiteit staat in de volgende uitgave van STIEL, die geheel gewijd zal zijn aan de tentoonstelling.

EJW/HB

Cursus Sporen van Nijverheid

Het Project Geschiedbeoefening in Zuid-Holland (PGZH) organiseert dit jaar een cursus 'Zoeken naar sporen van nijverheid en industrieel erfgoed'. De twee lessen zijn bedoeld om 'vrijetijdschouders' wegwijs te maken in deze materie. Het is nog niet bekend wanneer deze twee bijeenkomsten worden gehouden. Plaats van handeling is Den Haag en de kosten bedragen dertig gulden. Verdere informatie bij PGZH, Jan Brugman, Postbus 448, 2501 CK Den Haag, tel. 070 - 3624121, fax 070 - 3450278.

Cursus 'Sporen van Nijverheid, op zoek naar de Bollenschuur'

De industrialisatie van Nederland heeft ook in de landbouw voor een grote omwenteling gezorgd. In Noord- en Zuid Holland was het vooral de bloembollenteelt waarin veel veranderde in de 19e en 20e eeuw. Veel tastbare sporen daarvan dreigen echter verloren te gaan. Het Project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland organiseert daarom samen met het Project 1996 Jaar van het Industrieel Erfgoed een korte cursus, waarin deze sector onderwerp van studie is.

De Bollenstreek kwam pas goed tot ontwikkeling in de tweede helft van de 19e eeuw. Als gevolg van de gunstige economische ontwikkeling ontstond in die periode een toenemende behoefte aan luxe produkten als bloemen. De 'Bollenstreek' ontstond in deze periode, toen de teelt van bloembollen zich vanuit het gebied rond Haarlem uitbreidde naar het zuiden.

In deze cultuur neemt de zogenoemde bollenschuur een belangrijke plaats in. In dit gebouw worden de bollen te drogen gelegd, voor ze kunnen worden verhandeld. Nog steeds zijn deze schuren in allerlei soorten en maten te zien, waarbij aan de buitenzijde vaak interessante zaken zijn af te lezen als de bouwperiode of de rijkdom van de (aanvankelijke) eigenaar.

Het aantal schuren neemt echter in rap tempo af. Door modernisering in de bedrijfsvoering raken de oudere types steeds meer in onbruik, waardoor in de afgelopen jaren al een groot aantal exemplaren werd gesloopt. Een verder verlies zou treurig zijn, omdat ze een wezenlijk onderdeel uitmaken van het regionale cultuurlandschap. Daarom zijn deze schuren onderwerp van een cursus die - niet toevallig - plaats vindt in het Jaar van het Industrieel Erfgoed.

De korte leergang is bedoeld voor mensen die onderzoek willen doen naar sporen van bedrijvigheid in de regio. Daarbij komen zowel bedrijfsgebouwen aan de orde als technische ontwikkelingen en de economische en sociale gevolgen daarvan voor de plaatselijke bevolking. Bij de cursus wordt gebruik gemaakt van de recent verschenen gids 'Sporen van nijverheid; op zoek naar industrieel erfgoed. Een handleiding.'

De cursus bestaat uit twee studiebijeenkomsten (op de dinsdagen 9 en 23 april van 19.30-21.30 uur) en een excursie op een nog nader vast te stellen datum. Het Museum voor de Bloembollenstreek in Lisse fungeert als cursuslokaal. De kosten bedragen 45 gulden, inclusief handleiding, maar exclusief excursie.

Inlichtingen en opgave bij: Project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland, Jan Brugman Nobelstraat 1-e Den Haag, Postbus 448 2501 CK Den Haag, tel 070 - 3624121, fax 070 - 3450278. Project 1996 Jaar van het Industrieel Erfgoed en coördinator Max Popma zijn op hetzelfde adres te bereiken.

Donateurs van STIEL die zich opgeven via de penningmeester van de stichting betalen slechts 25 gulden. (G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88 2587 XH Den Haag, tel. 070 - 3553729).

EJW

Gastkolommen

Na enkele STIEL zeer welgezinde columnisten deze keer een wat kritischer benadering van de hand van Henk van der Post, adjunct-hoofdredacteur van het Leidsch Dagblad. Enigszins raillerend, plaatst hij enkele kanttekeningen bij de inspanningen van STIEL voor het behoud van de Meelfabriek.

Meelfabriek, een wapenfeit en Stiel

Als het aan mij ligt, dan wordt op korte termijn een aantal bedrijfsgebouwen met de grond gelijk gemaakt. Dat geldt onder meer de vuilverbranding bij de Gabriël Metzstraat en laboratoria van de Rijksuniversiteit Leiden in de Leeuwenhoek. Bovenaan mijn lijst van te slopen panden prijkt echter de gruwelijke Meelfabriek. Laat ik deze knuppel even in het hoenderhok werpen. Prachtige club hoor, die Stiel. Er komt ook best iets voort uit die zondagmiddag-deskundigen die niet van bruggen en klaverjassen houden. Zo heb ik bijvoorbeeld genoten van het boekje Het Ambacht, verhalen overigens die eerst in het Leidsch Dagblad zijn verschenen.

Het nauwkeurig beschrijven van het (zojuist) verdwenen verleden en het (nog amper bestaande) heden, is natuurlijk een andere, prachtige doelstelling van Stiel. Wat de Meelfabriek betreft dekt deze doelstelling geheel mijn verlangen. Vanaf de zijlijn volg ik al een aantal jaren de veranderingen van Stiel. Ik kan daarin helaas geen prioriteiten ontdekken. Wat vinden ze nou het belangrijkste, of beter geformuleerd: voor welke gebouwen vechten ze tot de dood er op volgt?

Ik herinner mij dat in het verleden ooit sprake is geweest van een lijst van bijna duizend min of meer industriële panden die voor conservering en behoud in aanmerking kwamen. Na een tweede (derde, vierde, vijfde?) selectie bleven er zo'n kleine honderd over. In een soort bidboeken, ingediend bij de monumentencommissie van de gemeente Leiden, wordt de eeuwigheidswaarde bepleit met het vriendelijke verzoek om voor nu en altijd gelden vrij te maken om... Voor een aantal panden is dat nog niet gebeurd.

Uit de dossiers die reeds bij de gemeente Leiden zijn ingediend, is voor zover ik kan overzien, geen scherpe prioriteitenstelling te destilleren. Het is in een aantal gevallen vooral de actualiteit die de dames en heren van Stiel aan het werk zet. Wel heb ik heb ik zo langzamerhand de indruk dat behoud van de Meelfabriek boven aan de lijst staat van Stiel (en anderen).

In geval ooit voor behoud van die vormenloze kolossen wordt gekozen, is dat in de meest letter-

lijke zin natuurlijk het grootste bewijs van het bestaan van Stiel. Daarmee spreek ik meteen ook een stukje kritiek uit: het lijkt er op dat Stiel van het behoud van de Meelfabriek een wapenfeit wil maken.

Laat ik wat recht zetten: niet de Meelfabriek als bedrijf (het technisch bedrijfsproces, de apparatuur, e.d.) blijft bestaan, althans dat is niet de inzet. Kennelijk is dat als onhaalbaar van de hand gewezen. Nee, slechts de betonnen karkassen zullen boven Leiden blijven uittorenen. En daarin worden dan woningen en wellicht bedrijfsruimten gemaakt, tenminste zo ken ik de plannen.

De bedrijfshal is het op zich al waard om volgens Stiel behouden te blijven. Het is, zegt Stiel, een industrieel unicum van gewapend beton. Het zal er door die woningbouw en bedrijfsruimten wel wat anders gaan uitzien, maar dat kan niet anders: het behoud van het gebouw moet op een bepaalde manier worden gefinancierd.

De kans bestaat dat er straks dus gewoon een nog lelijker flatgebouw staat, een uitgekleeft fabriekspand met kleine raampjes in dikke muren, dat het gevoel met en de aanraking van de tijd verloren heeft. Een eenzaam en plompverloren veste waarvan na het overlijden van de leden van Stiel niemand weer weet wat het ooit was.

Op de valreep - wie kwam daar eigenlijk mee? - kwam in de discussie nog even de ware Hollandse koopmansgeest boven. Het is namelijk goedkoper, zegt men, om het complex te laten staan, dan om die massieve met staal dooraderde muren te slopen. Dat kost miljoenen! Waarom moeilijk doen, als het makkelijk kan?

Als de hoogte van de sloopkosten de maat der dingen wordt, dan vrees ik dat ik nog heel mijn leven lang tegen de laboratoria in de Leeuwenhoek, de vuilverbranding aan de Gabriël Metzstraat en, inderdaad, de Meelfabriek zal aankijken. Wat een voorland!

Henk van der Post
maart 1996

1996 - Het Jaar van het Industrieel Erfgoed

1996 is uitgeroepen tot Jaar van het Industrieel Erfgoed met als doel de historie van ambacht, nijverheid en techniek te presenteren als wezenlijk onderdeel van de recente (cultuur)geschiedenis. Het Jaar is een initiatief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE). Inmiddels organiseren ook andere instellingen activiteiten, zoals provincies, gemeenten, VVV's, ANWB, musea, bibliotheken en de binnen Fien (Federatie Industrieel Erfgoed Nederland) samenwerkende vrijwilligersorganisaties. Het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten en Ballast Nedam treden op als hoofdsponsors. De manifestaties vinden plaats op zowel landelijk, provinciaal als plaatselijk niveau. Hierna volgt een beknopt overzicht van de landelijke activiteiten. Over de initiatieven van STIEL wordt elders in dit blad bericht.

Landelijke evenementen

Het themajaar '1996 - Jaar van het Industrieel Erfgoed' werd op 29 februari geopend in de Van Nellefabriek te Rotterdam.

De NCM (Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming) organiseert op 22 en 23 maart twee studiedagen rondom het thema, in samenwerking met de Nederlandse en Vlaamse monumentenorganisaties.

Tijdens het Nationaal Museumweekend (20 en 21 april) krijgen musea met een industrieel-historische collectie de gelegenheid zich gezamenlijk te presenteren in een wandelproject dat in samenwerking met de wandelaarsvereniging Op Lemen Voeten is opgezet. Vanuit een aantal musea voeren tochten langs industriële monumenten. De routebeschrijvingen worden gebundeld in een boek, dat in het weekend verkrijgbaar zal zijn. Ook STIEL levert aan deze publikatie een bijdrage.

In een aantal routes van de Landelijke Fietsdag (11 mei) is industrieel erfgoed opgenomen. Tijdens het pinksterweekend van 1996 (25, 26 en 27 mei) vindt in het kader van het themajaar de Nationale Stoommanifestatie in het Spoorwegmuseum in Utrecht plaats.

Enkele kringen van de bond van Nederlandse Architecten hebben het jaaronderwerp gekozen voor de Dag van de Architectuur (30 juni) en op Open Monumentendag 1996 (14 september) zullen in talloze gemeenten industriële complexen extra aandacht krijgen.

De Stichting Beeldende Amateurkunst (SBA) sluit met haar programma aan bij het jaar door bij voorbeeld in industriële monumenten te werken of het thema te kiezen als onderwerp voor cursussen en workshops. Het Landelijk Overleg Omgevingsgeschiedenis schrijft een prijsvraag uit voor lespakketten industrieel erfgoed voor de basisvorming.

Provinciale activiteiten

Naast landelijke evenementen zijn er in elke provincie teams die regionale invulling geven aan het Jaar van het Industrieel Erfgoed. Een team bestaat in het algemeen uit de provinciale museumconsulent, de consulent regionale

geschiedschrijving en vertegenwoordigers van de provinciale VVV, de Stichting Kunst en Cultuur of de Culturele Raad, het Monumenten Selectie Project en provinciale ambtenaren van Cultuur en Economische zaken.

In het eerste nummer van Industria van 1996 wordt een uitgebreid overzicht gepubliceerd van de geplande activiteiten per provincie.

Publikaties

In 1996 verschijnt een aantal publiksuitgaven over het thema. Bij de opening van het jaar komt bij Uitgeverij Waanders een fotoboek uit met honderd industriële monumenten. Tijdens het Museumweekend verschijnt de eerder genoemde uitgave met routebeschrijvingen van wandeltochten. In het najaar zendt Teleac een 12-delige serie over industrieel erfgoed uit, waarbij een cursusboek wordt uitgebracht.

In een samenwerkingsproject van de Rijksdienst Monumentenzorg, de Federatie Stichting Cultureel Erfgoed, de Universiteit van Utrecht en andere organisaties verschijnt een kinder-doe-boek. Daarin wordt per provincie een typerend industrieel monument voor kinderen beschreven en van technische proefjes voorzien.

De tijdschriften Monumenten en Heemschut publiceren beide een themanummer over het onderwerp en het boekje dat jaarlijks ter gelegenheid van Open Monumentendag uitkomt, gaat over industrieel erfgoed.

Nadere informatie over het programma is te verkrijgen bij de Stichting 1996 Jaar van het Industrieel Erfgoed, Postbus 571 3700 AN Zeist. Telefoon 030 - 6919996.

Projectleider voor de provincie Zuid-Holland Max Popma is van maandag tot en met woensdag bereikbaar voor informatie over het regionale programma. Het provinciale projectbureau heeft onderdak gevonden bij de Federatie van Musea in Zuid-Holland, Nobelstraat 1e Postbus 448 2501 CK Den Haag. Tel. 070 - 3624121, fax 070 - 3450278. (Privé 020 - 663 00 08).

EJW

Werken gezocht van de kunstschilder Chris van der Windt

De kunsthistorica Elsbeth Veldpape doet op verzoek van de Stichting Kunstkring Groenord momenteel onderzoek naar het leven en werk van de Leidse kunstschilder Chris van der Windt (1877-1952). De resultaten van haar onderzoek zal zij verwerken in een monografie over deze kunstenaar. Tevens zal er in het voorjaar van 1997 een overzichtstentoonstelling van zijn werk worden georganiseerd in het Stedelijk Museum De Lakenhal te Leiden.

Eigenaren van werk van C. van der Windt of bezitters van documentatie over hem worden verzocht contact op te nemen met de schrijfster, tel. (020) 6271244, of met de Stichting Kunstkring Groenord, tel. (071) 5155132. Reacties worden vertrouwelijk behandeld.

Anjerfonds en VSB Fonds geven fototentoonstelling van STIEL wind in de zeilen

STIEL organiseert een reizende fototentoonstelling over monumenten van bedrijf en techniek in de ruime omgeving van Leiden. Dat is één van de activiteiten van de stichting in het kader van het Jaar van het Industrieel Erfgoed 1996. De belangrijkste culturele fondsen van Zuid-Holland hebben inmiddels hun steun aan het project toegezegd. De tentoonstelling bestaat uit enkele tientallen foto's van de jonge beroepsfotograaf Paul Zevenhuizen. Op 31 mei zijn deze voor het eerst te zien in Ter Aar.

foto Paul Zevenhuizen

Wat het verloop van de voorbereiding betreft, is het van belang dat het Anjerfonds en het VSB Fonds Den Haag en Omstreken in februari jl. besloten respectievelijk 5000,- en 10.000,- in de kosten bij te dragen. Het Anjerfonds zegt getroffen te zijn door het feit dat het project geheel op vrijwilligers drijft, vrijwilligers die activiteiten voor hun rekening nemen zoals de research en de inventarisatie van objecten, de fotografie inclusief het afdrukken van de foto's, het tentoonstellingsontwerp, de teksten, de samenstelling van de catalogus, publiciteit, transport en organisatie. Deze bijdrage van vele honderden uren werk van gespecialiseerde werkgroepleden heeft het Anjerfonds

meegewogen bij de beoordeling van het financiële dekkingsplan.

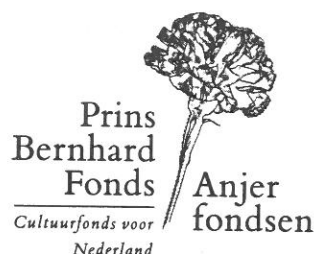
Al eerder hadden ook de vereniging Oud Leiden en de gemeente Leiden toegezegd het project te steunen met respectievelijk 2000,- en 1000,-, terwijl STIEL uit eigen reserves 6000,- in de tentoonstelling wil steken. Rekening houdend met opbrengsten uit entree en verkoop van de catalogus komt er, alles bijeen, een bedrag beschikbaar waarmee een kwalitatief verantwoorde vorm aan de tentoonstelling gegeven kan worden. De expositie, die eerder was aangekondigd onder de werktitel 'Industrieel Erfgoed in Rijnland', zal aan het publiek gepresenteerd worden onder de naam:

Vastgelegd voor het vergaat

Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en Bollenstreek

STIEL zal ook een catalogus verzorgen met veel afdrucken van geëxposeerde foto's en artikelen over de onderwerpen van de tentoonstelling. Door tentoonstellingscoördinator Eric Koopman en een groep vrijwilligers wordt momenteel hard gewerkt aan het maken van de definitieve foto's, want de openingsdatum komt snel naderbij. Op vrijdag 31 mei, 's middag om 4 uur zal wethouder Ruijgrok, die de Monumentenzorg van de gemeente Ter Aar in zijn portefeuille heeft, de opening verrichten in het Historisch Museum Ter Aar. De foto's zullen vervolgens drie weken lang te zien zijn op die plaats in Ter Aar, Westkanaalweg 118. De expositie gaat daarna op reis door Rijnland en Bollenstreek en zal volgens de nu bestaande plannen de volgende plaatsen aandoen: Alphen a.d. Rijn, Hillegom, Sassenheim, Voorschoten, Leidschendam, Den Haag en Leiden. Voor de eerste standplaats en opening van de tentoonstelling is bewust een plattelandsgemeente als Ter Aar gekozen, want dat kondigt de verbreding van het aandachtsgebied van de stichting aan. Naast de activiteiten in de stad Leiden wil STIEL namelijk ook aandacht gaan besteden aan de Bollenstreek en het Rijnland.

Henk Budel

*Het Anjerfonds steunt STIEL !
Steunt U het Anjerfonds ?
Collecte in Leiden van 16 -22 juni 1996*

Jaarverslag 1995 Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Bestuur en leden

Op 31 december 1995 telde STIEL 179 donateurs (eind 1994: 165 donateurs), waaronder een aantal bedrijfsdonateurs. De werkgroep telde op datzelfde moment 46 leden (tegen 53 eind 1993). Enkele werkgroepsleden zijn ook donateur.

Het dagelijks bestuur van STIEL had in 1995 als voorzitter H.J. Budel, als secretaris H.D. Tjalsma, en als penningmeester G. Barentsen. Voorzitter, secretaris en penningmeester fungeren tevens als dagelijks bestuur van de *Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden*. Overige leden van het stichtingsbestuur waren in 1995 mevr. M.E. Smidt-Adank, T.Dijs, D.E. Krantz en mevr. M. Kroef. Het stichtingsbestuur heeft in 1995 één keer vergaderd: op 21 maart 1995. In deze vergadering werd het financiële jaarverslag over 1994 goedgekeurd alsmede de begroting voor 1995. De werkgroep vergaderde in 1995 drie keer.

Vertegenwoordigingen

Ook in 1995 was Dr. T. Dijs de officiële vertegenwoordiger van de historische vereniging *Oud Leiden* in het bestuur van STIEL. Tevens was hij de vaste vertegenwoordiger van STIEL in het Algemeen Bestuur van FIEN (*Federatie Industrieel Erfgoed Nederland*). A. Thomasen vertegenwoordigde STIEL als adviserend lid in het bestuur van de *Stichting Houtzaagmolen De Heesterboom*. Budel vertegenwoordigde STIEL in het OCEL (*Overleg Cultureel Erfgoed Leiden*). Tevens participeerde STIEL, samen met de Stichting Leids Historisch Museum en de Stichting Vrij Kunstzinnig Centrum "De Zonneboom" in STAL (*Stichting Levend Ambacht Leiden*).

Taakgroep Selectie

In 1995 werden door de *Taakgroep Selectie* de volgende vijf panden voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst: Lammermarkt 1-3-5, Lege Werfsteeg 10, Kort Rapenburg 18 en Van der Werfstraat 25 en Kort Rapenburg 14. Een aantal andere panden besloot de taakgroep niet voor te dragen: Kaasmarkt 3 (bodecentrum), Botermarkt 3 (hier is de gevel teveel van geschonden, zie Stielz jaargang 6, nr. 1, p. 17), Oude Rijn 118 (verminkt door het plaatsen van een derde verdieping), Herenstraat 2 en Haagweg 9-11.

Eind 1995 bestond de taakgroep uit Marja Kroef (voorzitter), Piet de Baar, Bertine Jongerius (waarnemend secretaris), Reinier Verbeek, Robert Mulders en Walter Salzmann moesten helaas wegens tijdgebrek de taakgroep verlaten.

Na enige jaren arbeid door de taakgroep begint nu het einde van de *urgentielijst* in zicht te komen, die aan het begin van de werkzaamheden door de taakgroep was opgesteld. Dit betekent dat de taakgroep zich op haar toekomstige werkzaamheden moet gaan beraden.

Inventarisatie en documentatie

In 1995 zijn verdere vorderingen gemaakt met de voorbereiding van de opzet van een inventarisatiesysteem voor de documentatie van STIEL, in nauw overleg met het

Gemeentearchief. Belangrijkste punt daarbij is er voor te zorgen dat dit (geautomatiseerde) systeem zoveel mogelijk aansluit bij de (toekomstige) documentatiesystemen van het Gemeentearchief. Gehoopt wordt begin 1996 met de daadwerkelijke invoering van de gegevens te kunnen beginnen.

Externe activiteiten

STIEL was in 1995 op 9 september op de jaarlijkse Open Monumentendag (én Leidse Uitdag) in een afgeslankte vorm aanwezig. Geen stand, maar wel een display, waarbij de nadruk op *De Vooruit* lag. Coördinatie lag in handen van Marcel van Dijk. Als industrieel pand was dit jaar het Mostertcomplex (beter: het voormalige complex van Tieleman & Dros) aan de Middelstegegracht geopend. Op 12 juni 1995 werd door mevrouw E.Ph. Aalders een gedenksteen onthuld ter herinnering aan het voormalige *Parmentier-complex* aan de Lammermarkt. Deze gedenksteen is geplaatst in de poort van het op deze plaats nieuw gebouwde complex (woningen, winkels, discotheek) na de sloop van het oude fabrieksgebouw in 1993. In de steen wordt de tekst van de oorspronkelijke eerste steen (die niet herplaatst kon worden) herhaald. De steen werd gefabriceerd en aangeboden door het natuursteenbedrijf Keuzenkamp B.V. aan de Haagse Schouwweg. Op 15 november 1995 werd er wederom een steen in een Leids monument van bedrijf en techniek ingemetseld, wederom welwillend aangeboden door het natuursteenbedrijf Keuzenkamp B.V. Dit keer ging het om een steen in de zijgevel van de op die dag "heropende" voormalige broodfabriek *Ceres*, beter bekend onder de naam *De Vooruit* aan de Korevaarstraat. Na jarenlange onzekerheid was het een moment van voldoening dat dit gebouw met behoud van de karakteristieke voorgevel nu een goede, alternatieve, bestemming heeft: administratiekantoor van de woningbouwvereniging Zijl en Vliet. Aan de achterkant is het gebouw wel sterk gewijzigd. Hiermee is het ijveren van STIEL, de Dirk van Eck-Stichting, OCEL, maar zeker ook het buurtcomité Hoge Woerd en omgeving beloond. De voorzitter van STIEL kreeg op deze dag het eerste exemplaar van het door Lucien Geelhoed geschreven boek "Brood en Wonen" over de geschiedenis van het pand uitgereikt.

Verder dient zeker vermeld te worden dat op 30 juni 1995 de voorzitter van de Stichting Universitaire Woonwijk Boerhaave, de heer C.B.M. Bruens, bekend maakte dat deze stichting f 2500,- aan STIEL schenkt. Hij deed dat bij de opening van de verbouwde "bovenverdiepingen" van het Leidse Volkshuis.

Op 21 februari hielden Bertine Jongerius en Reinier Verbeek voor "Oud Leiden" een lezing over de werkzaamheden van de taakgroep selectie. Bertine Jongerius sprak op de studiedag "Sporen van Nijverheid" over de activiteiten van STIEL. Deze dag, die in Leiden plaatsvond, was georganiseerd door de provinciale historici van Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht.

Op 8 oktober hebben enige werkgroepsleden circa 200 wandelaars door de historische binnenstad van Leiden

(lees verder op pagina 12)

Financieel Jaarverslag 1995 STIEL*)

Jaarrekening 1995 en Begroting 1996

		1995	1996	
		begroting	werkelijk	begroting
Baten				
Donaties	f	6.300,-	4.515,-	6.500,-
“ vorig jaar		-,-	460,-	1.500,-
Bijzondere eenmalige donaties		-,-	3.000,-	-,-
Legaten		-,-	1.500,-	-,-
Inkomsten i.v.m. tentoonstelling*)		-,-	-,-	11.700,-*)
Overige		500,-	787,12	800,-
Eigen bijdrage in kosten tentoonstelling t.l.v. liquide middelen		<u>-,-</u>	<u>-,-</u>	<u>6.000,-</u>
		6.800,-	10.262,12	26.500,-
Nadelig saldo**)		-,-	-,-	<u>25.100,-**)</u>
				51.600,-

*) Specificatie inkomsten i.v.m. tentoonstelling:

Opbrengst STIEL-catalogus 750 ex. à f 5,-		3.700,-
Entreeheffing 8 x 400 bezoekers à f 2,50	8.000,-	
Minus:		
korting bij combinatie entree en catalogus	3.000,-	5.000,-
Subsidie Gem. Leiden	1.000,-	
" Ver. Oud Leiden	2.000,-	3.000,-
		11.700,-

**) Hiervoor lopen subsidie-aanvragen bij Anjerfonds, Van Bylandt-stichting, Frans Mortelmans Stichting, VSB Fonds Den Haag en Omstreken en Stichting Comité Zomerpostzegels Zuid-Holland.

		1995	1996	
		begroting	werkelijk	begroting
Lasten				
Secretariaat	f	750,-	326,16	600,-
StielZ (in '96 excl. catalogusnummer)		3.200,-	3.680,79	2.900,-
Inventarisatie en Onderzoek		1.000,-	327,75	500,-
Publiciteit en Informatie		1.350,-	1.098,51	3.000,-
Tentoonstelling		-,-	184,65	43.600,-
Overige		<u>500,-</u>	<u>1.182,69</u>	<u>1.000,-</u>
		6.800,-	6.800,55	51.600,-
Voordelig saldo		<u>-,-</u>	<u>3.461,57</u>	<u>-,-</u>
		6.800,-	10.262,12	51.600,-

Balans 1995

Activa			Passiva		
Liquide middelen:			Vermogen	f	11.784,17
Rekening courant Rabobank	f	1.944,53	Crediteuren:		
" " Postbank		5.104,64	Donaties '96	75,-	
Giro-plus		6.421,19	Overige	1.841,19	1.916,19
		13.470,36			
Debiteuren		230,-			
		13.700,36			13.700,36

*) Behoudens statutaire goedkeuring in de bestuursvergadering van STIEL op 26 maart 1996

Toelichting bij het financieel jaarverslag

Doordat de accept-giro's voor de donaties pas aan het eind van het jaar gedistribueerd konden worden is slechts een gedeelte van het begrote bedrag voor het afsluiten van de boeken binnengekomen. Tot op het moment van het schrijven van dit verslag (15-2-1996) is inmiddels nog f 1.030,- ontvangen. Wij hopen dat degenen die hun contributie nog niet hebben overgemaakt dit alsnog zullen doen en ramen daarom een bedrag van f 1.500,- in de begroting 1996. Wij werden verblijd met enige bijzondere donaties, en wel een schenking van f 2.500,- van het Bestuur van de Stichting Universitaire Woonwijk "Boerhaave" welke werd toegekend "ter ondersteuning van de opsporing en het behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden", en voorts een bedrag van f 500,- van de Stichting Wetenschap en Techniekweek als bijdrage inde kosten van de op 8 Oktober georganiseerde wandelingen (zie verslag in het Decembern timer van StielZ). Bovendien mochten wij twee legaten ontvangen, nl. f 500,- namens wijlen Mr. C.H. Hins en f 1.000,- namens wijlen Drs. C.H. Vedder Christiaan. Tenslotte was onze redacteur van StielZ Eric-Jan Weterings evenals vorig jaar zo vrijgevig om het honorarium voor een artikel van zijn hand in "Heemschut" van December '95 aan ons af te staan.

De uitgaven weken per onderdeel aanzienlijk af van de gebudgetteerde bedragen doch het totaal kwam nagenoeg gelijk uit met de totale begroting. De belangrijkste kostenpost werd wederom veroorzaakt door de druk- en portokosten van onze uitgave "StielZ", terwijl ook de "overige" lasten de begroting aanzienlijk overschreden. Enige niet-begrote kosten welke onder deze post werden verantwoord zijn:

a) een betaling van f 250,- aan de Stichting Levend Ambacht Leiden als deel van de bovengenoemde schenking van de Stichting "Boerhaave" en bedoeld als bijdrage in de kosten van brandveiligheid en milieubescherming van de smederij Van Velzen.

b) f 254,70 verband houdende met de onthulling van de "Parmentiergedenksteen".

Zowel de liquiditeitspositie als het vermogen vertonen een verheugende stijging t.o.v. vorig jaar.

Het aantal donateurs (inclusief de bedrijfsdonateurs) beloopt thans 179, het aantal werkgroepleden 46. Een acht-tal werkgroepleden is tevens donateur.

Begroting 1996

Deze wordt geheel beheerst door de voor dit jaar geplande reizende fototentoonstelling (in het kader van het Jaar van het Industrieel Erfgoed 1996) *Vastgelegd voor het ver gaat. Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en Bollenstreek*. Uit de cijfers van balans en begroting blijkt duidelijk dat de realisatie van deze tentoonstelling in hoge mate afhankelijk zal zijn van de bereidheid van de aangeschreven culturele stichtingen en fondsen om door subsidies het berekende nadelige saldo te dekken.

Voor ons bestuur en de projectgroep-leden een stimulans om nu meer dan ooit "op de kleintjes te letten" en voor de donateurs die tot nu toe nog niet betaalden een vriendelijk gemeente aansporing om de vorig jaar toegezonden acceptgiro's alsnog te honoreren.

G.J. Barentsen
penningmeester

(vervolg Jaarverslag van pagina 10)

rondgeleid langs resten van bedrijf en techniek. Dit was in het kader van een door de Stichting Wetenschap & Techniek Week georganiseerde zondag, waarbij in een aantal Nederlandse steden industrieel-archeologische rondleidingen werden gehouden.

Behoudsactiviteiten

Wat betreft de nog steeds onbesliste toekomst van de *Meelfabriek "De Sleutels"* kan gemeld worden dat de gemeentelijke monumentencommissie op 10 oktober 1995 besloot het college van burgemeester en wethouders van Leiden te adviseren de oudste delen van dit complex (het ketelhuis uit 1896, de silo uit 1898) bij de minister voor te dragen voor plaatsing op de *rijksmonumentenlijst*. Van het college wordt overigens hier geen beslissing over verwacht vóór september 1996.

Het definitieve behoud van *De Vooruit* is hierboven al genoemd. Verder heeft STIEL in 1995 bezwaar aangetekend tegen het verwijderen van het trafohuisje (peperbus) op het Vrouwenkerkplein in verband met de herinrichtingsplannen van de gemeente. Weliswaar functioneert deze trafozuil niet meer, maar het is de laatste zuil die nog op de oorspronkelijke plaats staat.

Stielz

Stielz is in 1995 weer vier maal verschenen. Wederom door de activiteiten van Eric-Jan Weterings, Paul Kop, de fotograaf Niek Bavelaar en de heer Ravensbergen (distributie) heeft Stielz zich een duidelijke plaats in de Leidse historische publicitaire wereld verworven. Ook moet hier de taakgroep selectie niet onvermeld blijven, die een aantal inhoudelijke stukken heeft aangeleverd. In de loop van het jaar kreeg de nieuwe rubriek 'gastkolommen' een duidelijke plaats in het blad.

H.D. Tjalsma
secretaris

Herinneringen aan Pauw

Blikfabriek Van Leer vertrok uit Leiden

'Verpakkingsconcern Van Leer gaat naar de beurs', kopten de kranten enige tijd geleden. Het grootste deel van de aandelen blijft echter in handen van de Bernard van Leer Foundation, een liefdadigheidsinstelling die sociale projecten voor kinderen uitvoert in de meer dan veertig landen waar het concern actief is. Tot zes jaar geleden had dit bijzondere bedrijf ook een vestiging in Leiden, aan de Hoge Rijndijk. Daar stond een beetje verstopt achter bebouwing langs de weg blikdrukkerij Van Leer. Op een grote off-set pers werden er in de jaren vijftig en zestig grote metalen platen bedrukt, die in andere fabrieken vervolgens tot verpakkingsmateriaal voor levensmiddelen werden verwerkt. In de laatste tien jaar specialiseerde het bedrijf zich in het bedrukken van capsules om (olie)vaten af te sluiten. Leidenaar M. Verver werkte er ruim 42 jaar, van kort na de oorlog tot enkele jaren voor de sluiting. „Wij waren een weinig bekend bedrijf, maar vroeger had haast iedereen wel een blikken busje in huis dat door Van Leer was bedrukt."

foto Niek Bavelaar

Verver begon zijn eerste werkdag op 3 januari 1946 als hulpvakarbeider bij het bedrijf dat toen nog 'Pauw Lithografische drukkerij en vernisinrichting' heette. Het in 1908 opgerichte familiebedrijf was aanvankelijk in de Van der Werfstraat gevestigd, waarna het in de jaren dertig naar de Hoge Rijndijk verhuisde. Verver solliciteerde er als 18-jarige omdat hij er in de schrale naoorlogse jaren relatief een goede boterham kon verdienen. "Ten opzichte van andere bedrijven verdiende je veel bij Pauw. Bij mijn eerste werkgever kreeg ik voor eenvoudig werk tien gulden per week en daar ging dan nog een dubbeltje ziekengeld van af. Bij Pauw verdiende ik als hulparbeider vijftien gulden en als ik goed mijn best deed kwam daar nog een paar gulden bij. Dat was overigens nog steeds niet veel."

Die relatief royale betaling garandeerde niet dat het bedrijf een toonbeeld van harmonie en arbeidsrust was. De ongeveer 25 personeelsleden die er in 1946 werkten, hadden regelmatig wat te klagen, herinnert Verver zich: "Het was een tijd van armoe en vanwege de lage lonen was er veel broodnijd. Je had dus onder het personeel gauw wrijvingen over geld, wie er bij voorbeeld recht had op een extra toeslag en wie niet."

"Je had in die tijd nog geen ondernemingsraad die dat soort dingen kon bespreken. Wel was er een zogenoem-

de Kern, een groepje van twee of drie personeelsleden dat met de baas ging praten over bijvoorbeeld kerstgratificaties. Ook was er in die jaren na de oorlog veel te doen over melk op het werk. De ene keer kreeg je het niet en de andere keer weer wel. Wij vonden dat dat vergoed moest worden, want als drukkers werkten we met scherpe stoffen als lijnolie en terpentijn. Melk werkte als een tegengif tegen alle dampen die je inademde."

De onderhandelingen werden gevoerd met de bedrijfsleider, die de scepter zwaaid in de productiehal aan de achterzijde van het complex. Aan de voorzijde waren de kantoren en het woonhuis van de directeur aan de Hoge Rijndijk. "Met die directeur hadden we niet zo veel te maken," herinnert Verver zich. "Die man noemden we 'het gouden pauwtje', omdat hij zo rijk was. Ook zijn broer en schoonzoon werkten in de zaak en die broer was de man die feitelijk aan de touwtjes trok. Ten minste, zo zagen wij dat op de werkvloer."

De blikdrukkerij bleef een typisch familiebedrijf tot de zaak in 1958 werd overgenomen door de Verenigde Blikfabrieken. Een paar jaar later volgde een fusie met Thomassen & Drijver uit Deventer, waarna het bedrijf Thomassen & Drijver Verblifa ging heten. In 1970 ten slotte volgde de overname door Van Leer.

Bij het grote publiek is het bedrijf nooit erg bekend geworden, maar in de jaren na de oorlog maakte het een groot aantal produkten die in vrijwel elk huishouden te vinden waren. Zo werd aan de Hoge Rijndijk het basismateriaal voor koffie- thee- en suikerbussen bedrukt, terwijl ook de blikken Brinta-verpakking jarenlang in het assortiment zat. Verder bedrukte de fabriek kroonkurken (metalene doppen voor melkflessen), blikken autotjes en

Het voltallige personeel gefotografeerd bij de viering van het veertigjarig bestaan op 11 juni 1948. Op de voorgrond zit de familie. De man met het ronde briljetje in het midden is de directeur die door het personeel 'Het Gouden Pauwtje' werd genoemd. Verver staat op de tweede rij, zevende van rechts. (foto collectie M. Verver)

de bekende lepeldoosjes met oud-hollandse landschapjes die aan de binnenzijde met rood vilt waren bekleed. Verver: "Haast iedereen heeft - of had - wel zo'n doosje in huis. Duizenden van die dingen hebben we gemaakt en nu betalen mensen er op rommelmarkten tientallen gulden voor."

Dode muizen

"Ook het ronde metalen doosje voor de Tjoklat-pastilles bedrukten wij. Op het deksel staat in reliëf een indisch-achtig popje. Om op die afbeelding de typische crème-keur te krijgen, hadden we een speciale methode ontwikkeld. Eerst werd de goudkleur op de randen gedrukt en in de oven gedroogd, zodat die er niet meer af kon. Later brachten we op het popje de crèmekleurige verf aan, waarna het door een aardappelmeelmachine werd gehaald zodat het meel aan de natte verf kon hechten. Erg vaak gebruikten we die machine niet. Je moest er dan ook altijd eerst dertig dode muizen uit schudden voor er nieuw meel in kon."

Een enkele keer had het bedrijf een bijzondere klus, zoals bij de watersnoodramp van 1953. "Toen heb ik 68 uur achter elkaar moeten doorwerken. We kregen een partij blik binnen die in Dordrecht onder water had gestaan. Dat moest in korte tijd in onze ovens worden gedroogd, want anders kon je het weggooien. Gelukkig kregen we voor die klus wel extra betaald."

Voor veel producten was Verver als drukker verantwoordelijk, maar hij heeft lang moeten wachten voor hij dit werk kon gaan doen. Hij begon als 'inlegger', de man die de metalen platen voor de drukmachine moest klaarleggen. "Ik heb er jaren met tegenzin gewerkt, want ik wilde

een echt vak leren. Maar ja, ik had een gezin met vier kinderen en wat moet je anders? Vaak heb ik gevraagd of ik een opleiding tot drukker kon gaan volgen, maar dat was steeds maar niet mogelijk. Na 17 jaar heb ik ergens anders gesolliciteerd en toen ik dreigde weg te gaan, kon het opeens wel. Daarna ben ik in drie jaar tot drukker opgeleid en dat is een mooi vak dat ik met plezier heb uitgeoefend."

"'s Morgens begon ik met het instellen van de druklijn, zeg maar het mengen van de juiste kleuren en het afstellen van de machine. We deden alles met de hand. Als ik een kleur moest maken, kreeg ik een monster en dan moest ik op het oog de verf mengen tot ik de juiste kleur had. Vaak was dat in een kwartiertje gebeurd, maar als ik eens mijn dag niet had, was ik er anderhalf uur mee bezig."

"De drukplaten moest je tot op de tiende millimeter nauwkeurig afstellen, want anders krijg je een bibberig beeld. Hoewel het volgens hetzelfde principe werkt, is blikdrukken gecompliceerder dan het drukken van een krant, omdat je blad voor blad moet drukken. Per kleur heb je een aparte drukgang en om sommige kleuren te maken, moet je verschillende vlakken over elkaar drukken. Om dat nauwkeurig te kunnen doen, waren aan de zijkant van de drukplaten paskruisjes gezet zodat je kon zien dat de druk passend was. Die platen waren gemaakt van heel dun materiaal. Ik heb me dan ook menige keer letterlijk in de vingers gesneden. Als laatste voorbereiding moest ik de oven aansteken en op de juiste temperatuur brengen. Daarna kon het drukken beginnen en dan was het verder een kwestie van de zaak goed in de gaten houden."

Verver werkte aan de bliklijn, terwijl het bedrijf ook een laklijn had. Verver: "In de laklijn werd een ondergrond

van witlak op de platen aangebracht, zodat wij ze konden bedrukken. Als dat op de bliklijn was gebeurd, gingen ze meestal weer terug naar de laklijn om het materiaal glanzend te maken. In de loop van de jaren waren bij dat proces door automatisering steeds minder mensen nodig, maar het principe van bliklijn en laklijn is al die jaren hetzelfde gebleven."

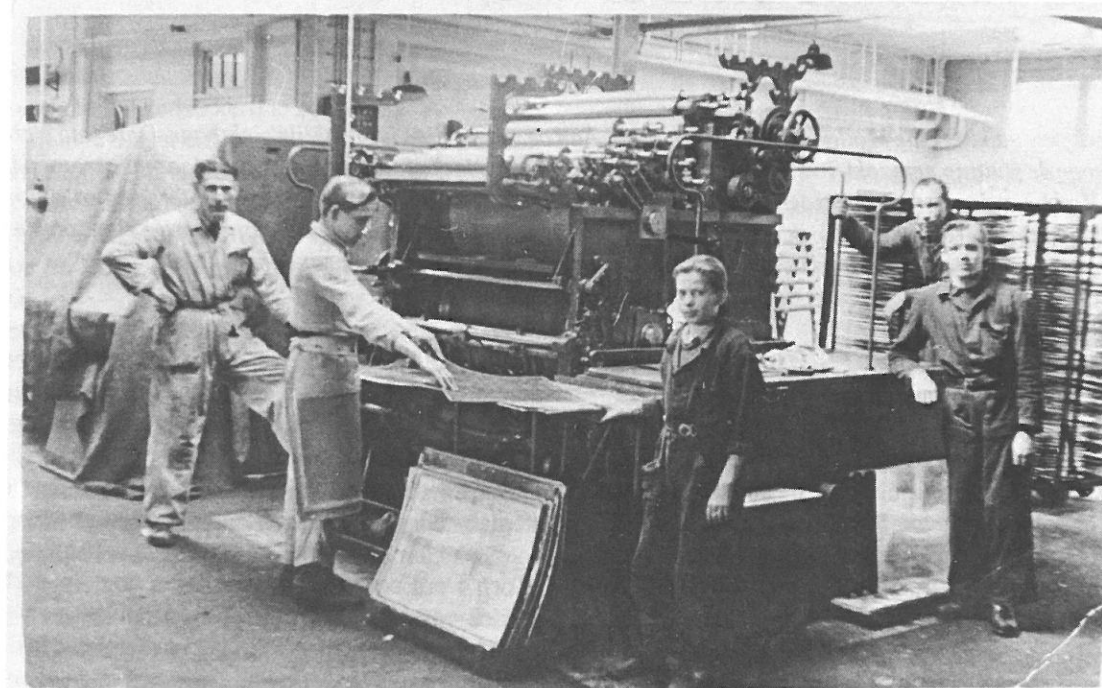
Verblifa

Die automatisering kwam pas goed op gang toen Pauw in 1958 werd overgenomen door de Verenigde Blikfabrieken. De nieuwe eigenaar investeerde fors in het bedrijf, waardoor de fabriekshal ingrijpend verbouwd moest worden. Het dak bij voorbeeld moest 1,20 meter omhoog worden gebracht, omdat anders de nieuwe gasovens niet in de hal pasten. Ook werd de verwarming beter geregeld, wat overigens niet betekende dat de arbeidsomstandigheden in de grote hoge hal ideaal waren. "In het begin was er alleen een kachel," weet Verver nog. "In de winter was het er soms zo koud dat het blik aan je vingers bleef

plakken. Dan kon je niet drukken, dus dan moest je het voorverwarmen in de oven. Later kwamen er grotere heaters, maar echt warm werd het nooit in de fabriek."

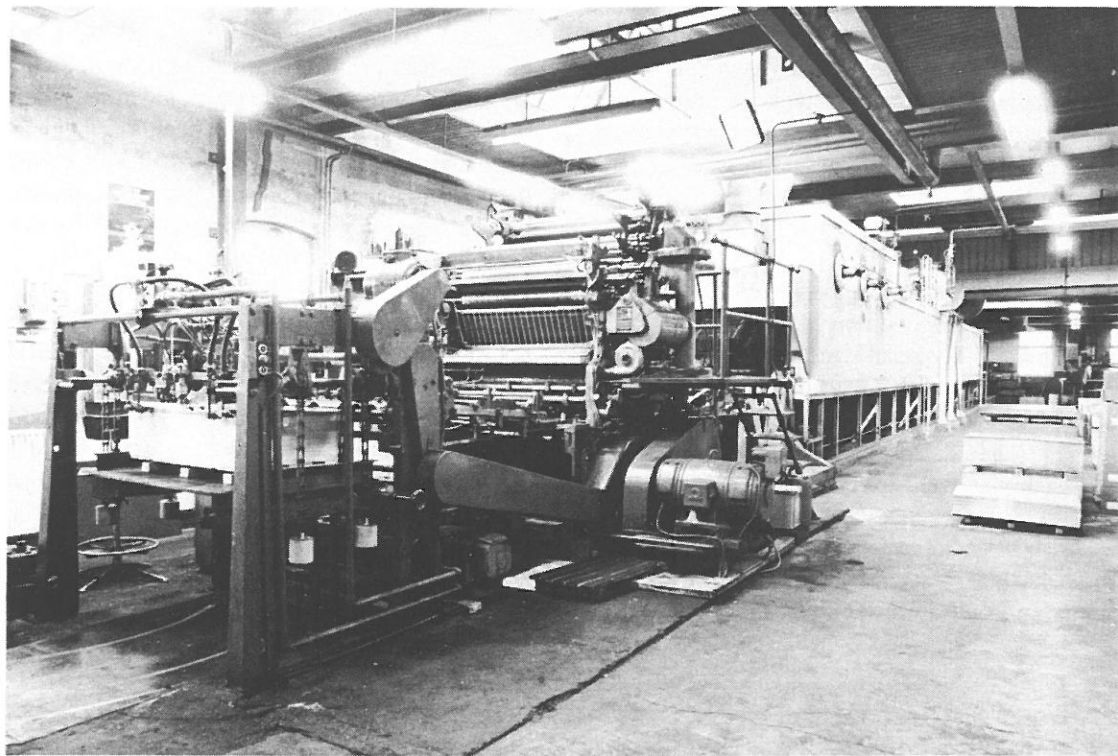
De arbeidsomstandigheden waren dan niet ideaal, over het sociale beleid van Van Leer heeft Verver niets dan lof. Toen hij in 1971 25 jaar in het bedrijf werkte, vreesde hij dat zijn jubileum door alle drukte rond de recente overname vergeten zou worden. "We waren drie maanden bezig geweest met schoonmaken en reorganiseren. Toen het januari 1971 werd, had ik dan ook nergens op gerekend, tot ik opeens boven moest komen. Daar zat de nieuwe hoofd directeur en die bleek precies te weten dat ik 25 jaar in het bedrijf zat. Er was koffie met gebak en een borreltje en later kreeg ik een acht-gangen diner aangeboden voor 35 man. De familie werd 's ochtends opgehaald door drie taxi's en ik kreeg een envelop met inhoud. 1500 gulden zat daarin. Ik dacht dat ik water zag branden!"

"De sociale voorzieningen en de aandacht voor het personeel zijn bij Van Leer prima geregeld. Ik ben er nu negen jaar weg en nog elk jaar krijg ik een kerstpakket. Toen het

Deze foto uit 1946 toont Verver met collega's aan de drukpers. Een pak blank vertint blik staat voor de drukpers; Verver (eerste van links) moest dat op de pers leggen. "Ik was de inlegger, die steeds pakjes van zo'n dertig kilo van de stapel pakte en die op de standaard (de inleg) van de pers legde. Uiteindelijk lag daar ongeveer vijfhonderd kilo blik op. Rechts van mij staat de afsteker, die een blad steeds een stukje naar voren stak zodat ik het kon pakken. Links van mij staat de drukker, die moest zorgen dat alles goed verliep in de machine. Dat was een drie cilinder off-set pers die in principe hetzelfde werkt als een machine om papier te bedrukken. Achter de machine staan twee uithalers, die om beurten een blad uit de machine haalden en dat neerlegden in kooiwagens. Volgeladen met bedrukt blik werden die in de oven gereden en daar twintig minuten verhit op een temperatuur van 300 graden. Als dat klaar was kwamen de bladen eventueel terug voor een tweede drukgang, want je kon maar een kleur per keer aanbrengen. Na de laatste drukgang werden de platen per 112 in kisten geladen die door twee man in een vrachtwagen aan de poort van het fabrieksterrein werden getild. Die vervoerde ze naar de stansfabriek voor verdere verwerking."

"Er werd dus veel handwerk gedaan en dat veranderde pas aan het eind van de jaren vijftig. Toen gingen de platen vanuit de drukmachine direct op een transportband, die ze automatisch naar de toen nieuwe gasovens bracht. Aan het einde van die ovens kwam een pak van 1000 bladen te liggen dat door een hefruck verder werd vervoerd. Dat ding kon zo anderhalve ton optillen. Door de automatisering was steeds minder personeel nodig. Van de 25 man die er waren toen ik in 1946 begon, waren er bij de sluiting nog zes over." (foto collectie M. Verver)

De blikdrukpers van het type Mailander met moffeloven. Aan de achterzijde is de laklijn zichtbaar. Deze foto werd ruim een jaar voor de sluiting gemaakt, in 1988. De foto is deel van een serie die fotograaf Niek Bavelaar maakte toen bekend werd dat Van Leer de poorten in Leiden zou sluiten. De directie stelde als voorwaarde dat de foto's pas na sluiting van de fabriek gepubliceerd zouden worden. Oliemaatschappij Shell was in die jaren de voornaamste klant en Van Leer vreesde 'ongewenste aandacht' van actiegroepen als haar activiteiten aandacht zouden trekken. (foto Niek Bavelaar)

bedrijf vorig jaar 75 jaar bestond, kreeg ik een uitnodiging voor een grandioze feestavond in Amsterdam."

De laatste jaren veranderde er voor Verver veel in het bedrijf. Zijn werkplek verhuisde naar 'boven', naar het kantoor, waar hij zich bezig hield met het inboeken van materiaal. "Ik kon het drukkersvak nog best aan, maar het was leuk om nog eens iets anders te doen. Alles wat er in en uit het bedrijf ging, zette ik in de boeken. Dat beviel me best."

De drukkerij specialiseerde zich die laatste jaren in het bedrukken van capsules, afsluitdoppen voor olie- en terpentinevaten. "Shell was de grote klant die laatste jaren. Als Shell maar een kik gaf, moest al het andere werk daarvoor opzij. Wij leverden vakwerk, bij voorbeeld speciale kleuren die niet vershoten als ze lang in de zon staan. Er kwam eens een man van Shell klagen dat de doppen van olievaten die wij geleverd zouden hebben in Afrika binnen een paar weken door de zon verkleurd zouden zijn. Mooi dat bleek dat die doppen niet door ons waren gemaakt."

Hoewel de fabriek naar wens draaide, besloot Van Leer de productie aan het eind van de jaren tachtig over te brengen naar Amsterdam. Volgens Verver waren daar twee redenen voor. "Omwonenden begonnen te klagen over stank en er was inderdaad wel eens wat te ruiken. Het bedrijf heeft er alles aan gedaan, met naverbranders op het dak enzovoorts, maar het feit bleef dat je als fabriek

midden in een woonwijk zat. Het was trouwens opvallend dat alleen nieuwkomers klaagden, de mensen die er al jaren naast woonden, hoorde je nooit. Het belangrijkste argument om te verhuizen was dat het te duur werd om de platen steeds vanuit Leiden naar de stansfabriek in Amsterdam te moeten transporteren. Het was goedkoper om daar een nieuwe blikdrukkerij naast te zetten."

"Toch werd ook in de laatste jaren nog in de Leidse fabriek geïnvesteerd. Aan het eind van de jaren tachtig werd overgegaan op UV-straling om de platen te drogen. Ze hoefden niet langer twintig minuten in de oven, maar slechts een paar seconden onder zo'n lamp. Maar dat heb ik niet meer meegemaakt. Toen zat ik al lekker in de VUT."

Eric Jan Weterings

Met medewerking van Niek Bavelaar

Archiefstukken werpen nieuw licht op ontstaan suikerwerkfabriek Pel

Het gemeentearchief heeft recentelijk een aantal archiefstukken verworven van de Firma v/h gebroeders Pel. Deze voormalige fabriek van 'Suikerwerken, Vruchtenpâte's & Limonadesiropen' was vanaf de eeuwwisseling tot de sluiting in 1965 gevestigd aan de Morsstraat, waar de internationaal opererende fabriek werkgever was van generaties Leidenaars. De nu opgedoken archiefstukken vullen een hiaat in de historie van de firma, die twee jaar geleden in dit blad uitgebreid werd beschreven.

Dat gebeurde noodgedwongen grotendeels aan de hand van getuigenissen van oud-werknemers, want het archief van Pel is bij de sluiting grotendeels weggegooid. In de archieven van de gemeente is slechts weinig materiaal voorhanden, omdat alle stukken over het ontstaan van de fabriek bij de stadhuisbrand van 1929 verloren gingen. Het op een verkoping aangeboden materiaal maakt veel duidelijk over het ontstaan van het bedrijf. Uit adresboekjes en ander materiaal was al duidelijk dat oprichter Jan Pel in het midden van de vorige eeuw vanuit Alphen aan den Rijn naar Leiden vertrok, om daar op de Hogewoerd een brood- en banketbakkerij te beginnen.

In het 'nieuwe' materiaal bevindt zich een map persoonlijke en zakelijke correspondentie uit de tweede helft van de 19e eeuw. Uit een notariële acte blijkt dat Jan Pel op 3 januari 1867 voor 4500 gulden eigenaar werd van een pand op de Hogewoerd, van waaruit hij zijn firma opbouwde.

Het betreft "Een huis en erf, ingerigt tot suikerbakkerij, confiseursaffaire en deser winkel met tuin, staande en liggende binnen de stad Leyden aan de zuidzijde van de Hoogewoerd, tusschen de Spilsteeg en de Kraayerstraat, geteekend wijk 3 Numero's 470 en 470 rood (...) kadaster sectie D no. 983." Het perceel is groot twee roeden, vijf en dertig ellen "met zich daarin bevindende toonbank, winkelopstand, trommels en flesschen, werktuigen en gereedschappen."

Verder levert de vondst familiecorrespondentie en zakelijke stukken uit de periode 1906-1916, waaruit duidelijk wordt wanneer het bedrijf verhuisde naar een nieuw onderkomen aan de Morsweg. Uit afschriften van onder meer hinderwetvergunningen blijkt dat de op nummer 36 en 38 gevestigde fabriek in februari 1912 in gebruik werd genomen, waarna het pand in de volgende jaren (tot juli 1915) diverse keren werd verbouwd.

Interessant zijn verder processtukken uit 1916, als de firma een concurrent voor de rechter sleept die koekjes van Pel namaakt. Deze fabrikant gebruikt de soortnaam 'Javaantje', terwijl Pel meent rechten op deze naam te kunnen doen gelden. Hoewel het dossier over deze kwestie onvolledig is, blijkt wel dat Pel het proces wint.

Over de volgende periode tot aan de sluiting is geen nieuw materiaal boven water gekomen, op een curieus document na. In een brief laat het in Koeweit gevestigde handelshuis Ibrahim A.R. Al-Towajri, *general merchants, importers, exporters and commission agents* weten graag kauwgom en andere door Pel geproduceerde spullen te willen importeren. "We have your name and address as

one of the leading exporters of chewing gum from your country," zo schrijft de firma.

Dat lijkt wel op een posthume erkenning voor de veelzijdige Leidse suikerwarenfabrikant, waarvan niet bekend is of deze ooit kauwgom produceerde. De brief is gedateerd op 2 augustus 1966, bijna een jaar na de sluiting.

Eric Jan Weterings

STIEL wil 'Peperbus' terug op Vrouwenkerkhof

STIEL handhaaft haar bezwaar tegen de verwijdering van het transformatorhuisje op het Vrouwenkerkhof. In een toelichting aan B en W schrijft secretaris H. Tjalsma dat STIEL de ook als 'Peperbus' bekende zuil 'als een klein, maar waardevol monument van bedrijf en techniek beschouwt'.

B en W schrijven in hun beschikking van 20 december 1995 waarin toestemming tot sloop wordt gegeven dat de zuil 'een wezensvreemd element' op het heringerichte plein zou zijn omdat deze geen functie meer vervult. Dat laatste is op zich juist, maar 'zeker geen reden om de peperbus op deze plaats af te schrijven als een wezensvreemd element,' schrijft STIEL.

'Integendeel', stelt de stichting daar tegenover, 'er zijn vele voorbeelden van monumenten van bedrijf en techniek die hun oorspronkelijke functie verloren hebben, maar toch heel aardig in hun omgeving zijn geïntegreerd. De beoogde 'hoogwaardigheid' van het plein zal daardoor ons inziens op geen enkele wijze worden aangetast. Naar onze mening geeft de peperbus juist een speelse noot aan dit plein, alsmede een door zijn omvang zeer beperkte associatie met het verleden.'

STIEL waardeert het aanbod van B en W om te overleggen over een alternatieve plaats, 'maar hoopt uiteraard dat dat niet nodig is.'

Verder heeft STIEL een brief geschreven aan buurtbewoners, die menen dat de stichting bezwaar maakt tegen het slopen van muurresten van een kerk op het plein. Dat vermoeden is onjuist, omdat STIEL zich uitsluitend bezig houdt met monumenten van bedrijf en techniek.

Het Vrouwenkerkhof in de wijk De Camp wordt momenteel na jaren van plannenmakerij opnieuw ingericht. Vorig jaar werd de zuil door de gemeente verwijderd, maar STIEL, de buurtvereniging Maredorp en andere belanghebbenden gingen er steeds van uit dat deze na afloop van het werk teruggeplaatst zou worden. Toen het industriële monument in 1985 buiten gebruik werd gesteld had de gemeente immers laten weten 'handhaving uit oogpunt van stadsschoon zeker gewenst te vinden.'

Trafohuisjes werden vanaf het einde van de vorige eeuw op verschillende plaatsen in de stad gebouwd als huisvesting voor transformatoren die hoogspanning omzetten in de voor normaal gebruik nodige laagspanning. Ongeveer tien jaar geleden werden de laatste exemplaren buiten gebruik gesteld. Het prototype op het Vrouwenkerkhof was het laatste in Leiden dat nog op zijn oorspronkelijke plaats bewaard was gebleven.

(Zie voor een uitgebreidere beschrijving van 'De Peperbus' Stielz jaargang 6 nummer 3, september 1995, pag. 3)

Erfgoed in de media

Tijdschriften

Industria

'Industria - Nieuwsbulletin van Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland' besteedt in haar laatste twee edities van 1995 uitgebreid aandacht aan de activiteiten die voor 1996 op het programma staan. Zoals bekend is 1996 uitgeroepen tot 'Jaar van het industrieel erfgoed' en Industria geeft een nuttig overzicht van de verschillende organisaties die zich daarmee bezig houden.

Het in december verschenen zesde nummer bevat naast de vaste onderdelen een overzicht van de activiteiten waarvan nu al zeker is dat deze in het kader van het jaar van het industrieel erfgoed worden georganiseerd. Dit overzicht is elders integraal in deze Stielz opgenomen. Redactie-adres: p/a M.N.M. Overbeek, Noteboomstraat 61 8021 WR Zwolle.

Abonnementenopgave is mogelijk door 26 gulden over te maken op postbankrekening 132802 ten name van Stichting Fien, Industria, Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg.

Hollands Historisch Magazine

Het *Hollands Historisch Magazine* is een nieuw gezamenlijk kwartaalblad van de Historische Vereniging Holland, de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. Doel van het blad is om zowel vak- als vrijetijdshistorici op een zo breed mogelijk terrein te informeren over nieuws, ontwikkelingen, activiteiten en publicaties op het gebied van lokale en regionale geschiedenis in Noord- en Zuid-Holland. Het *Hollands Historisch Magazine* komt in de plaats van de periodieken die de drie verantwoordelijke organisaties tot op heden voor hun eigen achterbannen uitgaven.

Leden van de Historische Vereniging Holland krijgen het blad automatisch toegezonden. Andere belangstellenden kunnen voor 15 gulden per jaar een abonnement nemen bij het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland, Nobelstraat 1E, 2513 BC Den Haag. Telefoon 070 - 3624121.

Erfgoed

Het periodiek *Erfgoed van industrie en techniek* besteedt in haar eerste nummer van de vijfde jaargang veel aandacht aan het Jaar van het Industrieel Erfgoed. Onder de titel 'Op de bres' schrijft bestuurslid P. Nijhof van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland een column over recente ontwikkelingen in het Jaar. Deze column zal ook in de volgende nummers van jaargang 1996 verschijnen. Verder bevat *Erfgoed* artikelen over de restauratie van een reclameschildering in Delft, de Atlantikwall in Nederland en de restauratie van de Dirck Crabethbrug in Gouda. Ten slotte volgt de vaste rubriek boekbesprekingen.

'Erfgoed' is een uitgave van de gelijknamige stichting, per adres Ir. C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12 2623 NT Delft tel. 015 - 2622499. Een jaarabonnement van vier nummers kost 36,50, te bestellen door overmaking van dit bedrag op girorekening 1753502 ten name van Stichting Erfgoed, Delft.

Leids Audio Visueel Archief (LAVA)

Een krottenwijk in de jaren zestig; Grachten vol afval; De blauwe tram; Veemarkt op de Beestenmarkt en het Leidse stadhuis in lichterlaaie en de bluswerkzaamheden die het monumentale pand in een ijspaleis veranderden. Het zijn slechts enkele van de beelden die het Leids Audio Visueel Archief (LAVA) de afgelopen jaren op drie videobanden heeft uitgebracht, met een totale speelduur van bijna zes uur. Deze serie met als titel 'stadsbeeld in beweging' is nu verkrijgbaar voor 120 gulden. Los kosten de banden 45 gulden per stuk.

De in 1992 uitgebrachte eerste band bestaat grotendeels uit stomme films, waaronder een uitgebreid portret van de Leidse reinigingsdienst in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Een bijzonder onderdeel is de 'videobrief' die de bekende Leidse fotograaf Herman Kleibrink in 1948 maakte voor Leidse jongens die vochten tijdens de zogenoemde 'politieactie' in Nederlandsch-Indië.

In 1994 verscheen band 2, met daarop onder meer een verslag van verschillende 3-oktober-vieringen in de jaren twintig en een reclamefilm van conservenfabriek Tieleman & Dros. Verder staan op deze band onder meer beelden van de stadhuisbrand uit 1929, het produktieproces bij de bekende suikerwerkfabriek van Pel (ca.1925) en de inenting van Leidse kinderen tegen polio uit 1957.

De vorig jaar verschenen derde band is geheel gewijd aan Leiden in de Tweede Wereldoorlog. Voor deze 2,5 uur lange band sprak de Leidse burgemeester Goekoop een voorwoord in. De vijf films die volgen geven een beeld van het studentenverzet, de oorlog in de Raadsherenbuurt en van de bevrijding.

Het Leids Audio Visueel Archief is een initiatief van de Dirk van Eck-Stichting. Deze organisatie houdt zich bezig met de sociale en economische geschiedenis van Leiden. In samenwerking met het Leids gemeente-archief inventariseert en beheert de werkgroep films over de geschiedenis van de Sleutelstad. Inmiddels heeft het gezelschap 725 titels uit de periode 1914 tot heden op een rijtje gezet. Verder probeert Lava nog steeds oud en nieuw materiaal op te sporen. Lezers van Stielz die nog materiaal op de plank hebben liggen, worden dan ook uitgenodigd dat bij de werkgroep aan te melden. Alles is daarbij welkom, van amateuropnames van buurtfeesten, markten en protestbijeenkomsten tot verslagen van officiële gelegenheden als de drie-oktoberfeesten.

Mensen die een of meer banden willen bestellen, of die materiaal willen aanbieden, kunnen contact opnemen met het secretariaat van de Dirk van Eck-Stichting, Postbus 849, 2300 AV Leiden, of bellen naar contactpersoon Arjan Honkoop, tel. (071) 5165696.

Eric Jan Weterings

Deadlines kopijdata Stielz 1996

1 juni; 15 augustus; 1 december

dickhoff
foto
dickhoff

uw fotografisch geheugen!

oegstgeest
leiden

irislaan 63
haarlemmerstraat 207

071-5174917

071-5140005

"J. ZIERIKZEE"
MAATSCHOENMAKERIJ

H. P. H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN

TEL. 071-131156

KEUZENKAMP B.V. DESIGN
NATUURSTEEN

WAARDIGE MONUMENTEN

DIE EEN GEDACHTENIS UITSTRALEN

HAAGSE SCHOUWWEG 10 A, 2332 KG LEIDEN
FAX: 071 5768403 TELEFOON: 071 5764047

NAAST DE INGANG VAN BEGRAAFPLAATS "RHIJNHOF"

Keuzenkamp B.V. Natuursteen maakte het STIEL mogelijk de volgende gedenkstenen in Leiden te plaatsen:

Eerste Stoommachine Textielindustrie 1816 Zamenhofstraat 1992

Parmentier / Aalders Langebracht 1995

Coöperatie Vooruit (revisie openingssteen) Korevaarstraat 1995